

Europe in Siberia. Aquatic space is characterized by dynamics, fluctuation on the one hand, and by a static background, where the author develops her story, on the other hand. Within conventional line that surrounds and separates some spaces, the river becomes a generic character, full of different connotations from habitat that connects people to the image of a foster-mother.

Key words: E. Felinska, romanticism, rustic space, remembrances, travelogue, Siberia.

Білявська Вікторія Сергіївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри світової літератури і методик викладання філологічних дисциплін Житомирського державного університету імені Івана Франка, *ORCID ID: 0000-0001-5676-3945*; wiktoria11288@gmail.com

УДК 821.162.1'04-94.09

Oksana Wysznewska

Polskie pamiętnikarstwo barokowe – specyfika gatunku

Оксана Вишнеvsька. Польська барокова мемуаристика – специфіка жанру. Стаття містить огляд науково-критичних праць, присвячених проблемам мемуаристики, розкриває основні аспекти становлення польської барокової мемуаристики, її жанрові та тематичні різновиди, особливості нарації. Автор статті, аналізуючи мемуари С. Жолкевського та спогади С. А. Радзивіла, звертає увагу на джерела написання цих творів, своєрідність наративної стратегії, дотримання історичної правди та наявність вимислу, з'ясовує об'єктивне та суб'єктивне авторське бачення певних історичних подій чи постатей.

У польській бароковій мемуаристиці основним об'єктом авторських спостережень були важливі історичні події та видатні люди, з якими автор був особисто добре знайомим. У «Początku i progresie wojny moskiewskiej» С. Жолкевського автор, який водночас є наратором, виступає свідком описаних подій, тому мемуари сприймаються як документ, який відтворює особливості епохи. Натомість в «Pamiętniku o dziejach w Polsce» С. А. Радзивіла ми спостерігаємо поєднання особистих спостережень із записами або спогадами інших осіб, що призводить до неточностей в передачі історичних подій.

Ключові слова: мемуаристика, мемуари, бароко, щоденник, наратор, історіографія.

Współczesna historiografia charakteryzuje się wzrostem zainteresowania zagadnieniami związanymi z historią społeczną oraz

duchową sferą życia społeczeństw. W związku z tym obserwujemy zwiększone zainteresowanie badaczy źródłami specjalnego pochodzenia, zwłaszcza literaturą memuarystyczną (która jest nośnikiem historycznej samoświadomości pojedynczej osoby) jako historycznym i biograficznym źródłem. Niezaprzeczalnym faktem jest uznanie literatury memuarystycznej nie tylko jako źródła faktycznej informacji ale również jako ważnego czynnika kulturalno – historycznego procesu, pamiętki polityczno – społecznej myśli epoki wytworzenia źródła.

Badanie pamiętników jako źródła historycznego rozpoczęło się w połowie XIX stulecia. Warto podkreślić, że przez długi czas wyjątkowo rozpatrywane były w kontekście filologicznych i literaturoznawczych studiów jako pamiętki literatury. Początek traktowania pamiętników jako źródła historycznego związane jest z rosyjskimi badaczami: P. P. Piekarskim, K. M. Bestużewem – Riuminem, O. S. Lappo – Danilewskim, M. D. Czeczulinem oraz A. F. Konim. Na przełomie XVII – XVIII wieku schodzą na drugi plan litopisy, kroniki, literatura żytyjna. Zamieniają je: memuarystyka, literatura piękna oraz naukowa (również historyczna), a także publicystyka oraz prasa periodyczna.

Współczesny etap opracowywania teoretycznych i metodologicznych problemów memuarystyki, który rozpoczął się na początku lat 90-tych XX w. charakteryzuje się zwiększonym zainteresowaniem badaczy jej kulturologicznymi i międzydyscyplinarnymi aspektami. Dzięki uwzględnieniu pozycji, które za czasów komunistycznych z powodów politycznych oraz ideologicznych zakazów nie były brane pod uwagę w badaniach historycznych, znacznie poszerzył się zbiór źródeł historycznych o charakterze memuarystycznym. Wprowadzenie do obiegu naukowego zachodnioeuropejskiej memuarystyki sprzyjało dalszemu ich opracowywaniu tak pod kątem ich ewolucji jak i rozwoju badań szczegółowych.

W obszarze memuarystyki pracują m.in. tacy ukraińscy uczeni jak I. Wojcehiwska, R. Hromjak czy też O. Halycz. W pracach źródłoznawczych pamiętniki rozpatruje się zazwyczaj w kontekście źródeł pochodzenia osobowego. Osobne zagadnienia historiografii memuarystyki częściowo są rozpatrywane przez współczesnych badaczy odpowiednio do celów konkretnych badań. Dla przykładu R. Hromjak rozpatruje pamiętniki jako: *«utwory dotyczące socjalno – ekonomicznych, politycznych, kulturalnych, rodzinno – bytowych oraz innych procesów i wydarzeń, napisane przez uczestników wydarzeń i procesów albo ich bezpośrednich obserwatorów*

przez pewien okres czasu» [2, c. 36]. Autor zwraca uwagę na negatywne cechy pamiętników jako źródeł: opisane w nich wydarzenia oraz osoby «praktycznie zawsze przedstawione są nieodpowiednio do ich realnego znaczenia, a z punktu widzenia pamiętnikarza»; pamięć słabnie, co jest kompensowane «elementarnym zmyśleniem»; o ile pamiętniki tworzone są z pamięci, to ocena wydarzeń w nich prezentowana wynika «nie z równoczesnej do wydarzeń oceny własnej lub społecznej, a osądu z czasu tworzenia pamiętnika i nie oddaje poglądów opisywanej epoki a ozdabia ją przekonaniem i poglądami, które znacznie później zapanowały w społeczeństwie» [2, c. 38]. Akcentuje również, że w pamiętnikach bardziej niż w innych źródłach, znajdują się informacje dotyczące osobistych relacji między poszczególnymi postaciami historycznymi, działaczami kultury i twórcami literatury, takich sfer życia społecznego jak stosunki rodzinne, życie intymne, ewolucja religijnych przekonań autora oraz osób mu współczesnych. Z wyżej wymienionych powodów pamiętniki są niezbędnym źródłem dla badań biograficznych.

Współcześnie memuarystykę jako odrębną dyscyplinę historyczną traktuje I. Wojcehiwska. Według niej «memuarystyka (od łac. memoria – pamięć albo od fr. memoire – wspomnienie) zajmuje się utworami pochodzenia osobowego, które zostały stworzone na podstawie notatek albo zachowanych w pamięci autora wspomnień o wydarzeniach, których był świadkiem lub uczestnikiem» [1, c. 35].

Polska memuarystyka (pamiętnikarstwo) zaczyna się rozwijać w dobie Baroku, kiedy Rzeczpospolita prowadzi bezustanne wojny – jak zewnętrzne tak i wewnętrzne. Pojawiła się potrzeba zapisania tych wydarzeń w różnych źródłach, również pamiętnikach. Stan polskiej barokowej prozy historycznej badają m.in. M. Salamońska, R. Polak oraz K. Słotwiński. Za jeden z najlepszych z dziejów polskiej memuarystyki uważa się pamiętnik Jana Chryzostoma Paska. Według Cz. Hernasa: «Charakteryzując wzór osobowy, który przyświeca postępowaniu Paska, nie należy zapominać, że przez kilkanaście lat odbierał edukację życiową w ciężkich warunkach wojen polskich w połowie wieku i że konsekwencje tej edukacji trwały i później, kiedy chętnie oglądałby siebie jako pogodnego i szczęśliwego ziemianina, wśród normalnych trosk obywatelskich. W każdym razie – jak dowodzi pamiętnik – takim chciał pozostać w pamięci» [5, c. 162].

Główną cechą gatunkową pamiętnikarstwa jest subiektywny osąd historycznych wydarzeń, życiowej drogi konkretnej postaci historycznej z

wykorzystaniem dokumentów, porównywanie własnego doświadczenia autora ze wewnętrznym światem jego bohaterów, socjalno – psychologiczną naturą ich uczynków, motywacją decyzji i działań.

W literaturze polskiego baroku pamiętniki są jednym z głównych gatunków. W swoim rozwoju przechodzą przez pewne etapy, z których każdy odznacza się specyficzną tematyką oraz przeznaczeniem. Wczesna memuarystyka odnosi się głównie do opisu przebiegu wojny, którą Rzeczpospolita toczyła z Moskwą. Autorami byli bezpośredni uczestnicy działań wojennych, dlatego pamiętniki tego okresu odznaczają się maksymalną wiarygodnością.

W pamiętniku «Początek i progres wojny moskiewskiej» autorstwa hetmana Stanisława Żółkiewskiego przedstawione zostały działania wojskowe, które miały miejsce w latach 1608 – 1611. Autor jako uczestnik opisanych wydarzeń wskazuje na przyczyny i skutki wojny. Żółkiewski wiele miejsca poświęca również osobie polskiego króla próbując określić rolę jego oraz polskiej szlachty w odegraniu tej «komedyji tragedycji».

W tekście Żółkiewski wykorzystuje manierę narracji antycznych pamiętnikarzy, tak zwaną retoryczną «figurę myśli», która polega na wprowadzeniu w tok narracji dodatkowej (najczęściej fikcyjnej) postaci. Dzięki temu zabiegowi autor – hetman – występuje jako postać opisana obiektywnie z zewnątrz. Sprzyja temu również narracja prowadzona w trzeciej osobie. Żółkiewski przede wszystkim chciał dać odpowiedź na pytanie: kto będzie ponosił odpowiedzialność za przegraną wojnę a nie opisać swoje zasługi. Głównym celem autora nie było pokazanie własnych uczuć a opisanie skomplikowanej politycznej gry, niewygodnych dla państwa następstw awanturniczych ekspedycji, przemocy, grabieży – całego zła tej nikomu nie potrzebnej wojny. O swoim stosunku do wojny Żółkiewski pisał w licznych listach adresowanych do króla Zygmunta III Wazy. W jednym z nich stwierdził: *«Tegoż dnia, którego list do Żółkwie przyniesiono, przyszło panu hetmanowi [Janowi Karolowi Chodkiewiczowi (1560-1621)] w drogę wyjechać, gdyż czas był bardzo ciasny. W sobotę świąteczną w Bełżycach [koło Lublina] zajechał drogę królowi jegomościowi [Zygmuntowi III Wazie], który tegoż dnia wjechał do Lublina. Nazajutrz w niedzielę świąteczną po obiedzie na audiencji prywatnej i o tym, co w liście był do króla jegomości napisał, i o inszych wielu rzeczach potrzebnych przelożył królowi jegomości, ukazując, jako to sprawa wielka jest, że też gotowości i dostatku wielkiego potrzebuje. Ukazował osobliwie i*

to, że się daleko weszło w czas roku, droga daleka, żołnierz nie gotowy, pieniędzy nie brał, nie może się żadną miarą aż pod kopy [żniwa] ruszyć; nim granicy moskiewskiej dojdzie, jesień, zimna, które tam prędko nadścigną, facultatem rei gerendae [sposobność działania] odejmą.

Wspomniał to pan hetman, że widział w królu jegomości, że gdyby res integra [rzecz nie zaczęta] [była], dalby się był od tego odwieść, ale iż w daleką się osławę zaszło, wszystkiemu prawie światu ogłosiło, rezolwował się popierać i kończyć te zawody. Po pieniądze dla żołnierza kazał za sobą w drogę posłać, jakoż w Parczowie odebrał Brodecki na półtrzecia tysiąca usarzów i Kozaków i tych nie przywiózł do Lwowa, aż dosyć nierychło z kwarcianymi razem» [3, c. 154].

Utwór ten ma również zadania dydaktyczne. We wstępie hetman Żółkiewski podkreślił, że jeden człowiek nie jest w stanie zmienić historii. Tezę tę potwierdza licznymi przykładami: «Przywodził przykład pradziada króla jegomości Kazimierza [Jagiellończyka], który mając bardzo wielkie wojska spolem z synem swym Władysławem królem czeskim, u Wrocławia sromotnie skończył przeciwko Matiaszowi [Maciejowi Korwinowi - król Węgier, przeciwnik króla Kazimierza w tej wojnie] nie przez co inszego, jedno że późno na wojnę byli wyszli» [3, c. 169].

Autor nie zrzuczał z siebie odpowiedzialności za początek wojny z Moskwą (tak jak to zrobiła znaczna część szlachty), nie próbował jej również zrzucić na innych. Wręcz przeciwnie, w «Początku i progresie wojny moskiewskiej» osądził Polaków i króla, których nazwał prawdziwymi winowajcami wojny. Przy czym nie skupił się na negatywnej charakterystyce: «Kiedyśmy już w czas się zawiedli, działa co najcelniejsze, kilkakroć jeno z nich strzeliwszy, popadały się, piechota w szanćcach jedna pochorzała, insza się porozbiegała, niektórych też pobito, poraniono. Przypominał po niemało razów pan hetman królowi jegomości, chceli tego zamku dostać, że nam potężnej strzelby i piechoty, której bardzo o male, więcej potrzeba. [Perswadował], żeby posłał po rzemieślnika, iżby te działa popsowane przelać. Ale z strony przyczynienia piechoty wymawiał się król jegomość niedostatkiem, że nie tylko nowej za co przyjąć, ale i tej trosze czym płacić nie ma» [3, c. 73].

Żółkiewski mający syntetyczne polityczno – wojskowe poglądy, starał się wpłynąć na przebieg wydarzeń różnymi sposobami (publicznymi wystąpieniami, rozmowami z królem), jednak samotny w swojej walce nie mógł nic osiągnąć. W 1611 roku odmówił wzięcia udziału w kampanii dlatego, że tak dla wszystkich jak i dla niego było jasne, że ta wojna – to

«*obfite krwie rozlania i tak wiele złych rzeczy, które się stały*» [3, c. 57]. Nie zważając na żądania króla, który chciał kontynuowania wojny, hetman odmówił dowodzenia wojskiem stwierdzając, że «*U Moskwy kredytu nie mam i nic nie uczyniono, com ja obiecywał. Jeśli co uczyniono, to nie tak, jak by sama [Moskwa] potrzebowała*» [3, c. 152].

Bez nadmiernego patosu hetman opisuje swoje największe zwycięstwo wojskowe – bitwę pod Kłuszynem z 1610 roku – która przyniosła mu sławę. Wspomina również nieporozumienie, które miało miejsce podczas tej bitwy. Dowodzone przez niego wojsko nie wykorzystało okazji do odniesienia łatwego zwycięstwa kiedy zbliżyło się do obozu śpiących Rosjan. Hetman nie chciał wydać rozkazu do szturm. Po zakończeniu walki wzięci do niewoli Rosjanie ocenili ten uczynek hetmana jako czyn szlachetny, godny prawdziwego wojownika. A tak opisał tę sytuację sam Żółkiewski: «*Śpiących zastaliśmy. Gdyby było wszystkie wojsko nasze nadścigło, zbudzilibyśmy ich byli nieubranych, ale nie mogło się rychło z onego lasu wybrać. Ale by nie przyczyny wyżej wspomniane, podobno by ich ta odwłoka nie potkała*» [3, c. 138].

«Początek i progres wojny moskiewskiej» jest jednym z najlepszych utworów polskiego pamiętnikarstwa barokowego. Tekst pozbawiony nadmiernego patosu charakteryzuje się prostym i lakonicznym językiem. Wiele miejsca autor poświęca opisowi żołnierskiego życia codziennego i wojskowym zwycięstwom. Wszystko to daje podstawy aby utwór ten ocenić jako obiektywny i wiarygodny.

Dojrzałe pamiętnikarstwo – to pragnienie pokazania życia dworu królewskiego i przedstawicieli rodów arystokratycznych. Często takie prace powstawały na zamówienie i wyróżniały się subiektywnym przedstawieniem wydarzeń oraz postaci historycznych.

Przykładem dworskiej memuarystyki jest «*Memorial rerum gestarum in Polonia 1632–1656*» Albrechta Stanisława Radziwiłła napisany po łacinie w formie dziennika czym odróżnia się od większości utworów tego gatunku. Pierwsze wydanie zostało wydrukowane w 1839 roku dzięki Edwardowi Raczyńskiemu. Przez długi czas utwór ten nie został ponownie wydany. W 1968 roku utwór Albrechta Stanisława Radziwiłła przetłumaczony został na język polski przez Adama Przybosia i Romana Żelewskiego jako «*Pamiętnik o dziejach w Polsce*».

Zawartość «*Pamiętnika...*» może posłużyć jako dodatkowe źródło do złożenia psychologicznego portretu jego autora. Narracja prowadzona jest w pierwszej osobie liczby pojedynczej i mnogiej. Kiedy autor pisze o

sobie, posługuje się zaimkiem «ja», a kiedy o wydarzeniach wojennych czy też politycznym życiu królewskiego dworu używa zaimka «my».

W przedmowie do «Pamiętnika...» autor wskazuje przyczynę jego napisania. Albrycht Radziwiłł był zwolennikiem i sympatykiem króla Zygmunta III Wazy, któremu wiernie służył. Śmierć władcy wywarła na nim takie wrażenie, że postanowił napisać pracę, której punktem wyjścia był zgon króla: *«...jakoby sprawcą życia dla mojego pamiętnika, dobrodziejstwa bowiem, którymi mnie [król] obsypał, były dla mnie podniętą, bym jako świadek piórem przekazał potomnym wiadomość o jego pobożnym końcu»* [4, c. 7].

Praca nad «Pamiętnikiem...» nie była regularna. Niekiedy narrator rejestrował każdy dzień poszczególnych miesięcy jak w lutym 1637 roku, by w innym fragmencie, jak np. ze stycznia 1640 roku, nie wskazywać żadnych dat, a wydarzenia przedstawiać bez podziału na dni. Opisując to co się działo w sierpniu 1639 roku zwrócił uwagę jedynie na dwa dni: 1 i 18. Takie podejście do wyboru materiału dla dziennika ma swoje wyjaśnienie. Albrycht Radziwiłł sam zaznaczył, że jego celem było *«przekazanie wiedzy potomnym, choć równie ważnym motywem mogła być chęć ćwiczenia stylu lub odpoczynek po wypełnieniu obowiązków państwowych»* [4, c. 72].

W «Pamiętniku...» znajdujemy informacje dotyczące różnych sfer z życia Rzeczypospolitej czasów panowania dynastii Wazów takich jak: dyplomatycznego protokołu, ceremoniału i dworskich intryg, krajowej i europejskiej polityki, zwyczajów, kampanii wojskowych, gospodarki, życia chłopów i mieszczan a nawet medycyny i teatru, którego wielkim zwolennikiem był również autor. Za szczególnie cenne, wydawcy pamiętnika uznali opisane na kartach tego utworu informacje o pracach podczas 80 posiedzeń sejmu i 26 senatu, w których Albrycht Radziwiłł brał bezpośredni udział oraz biograficzne detale dotyczące wielu znanych ludzi epoki. Autor «Pamiętnika...» nie tworzy portretów opisywanych osób, a jedynie przedstawia ich działania pozostawiając czytelnikom ich ocenę. *«Zdumiewa się cesarzowa i rozkazuje przynieść krzesła, a tymczasem przynagla prośbami królową Cecylię, aby dłużej nie stała, na co ta odpowiada: «Taki jest szacunek senatorów dla króla i ich małżonek dla mnie, że choć cieszą się wolnością, otaczają swoich panów najwyższą czią. Wzajemnie my z królem ceniąc sobie wielce ich posłuszeństwo darzymy ich naszą miłością i nie okazujemy wyniosłości. I tak oczekiwała stojąc, nim nie przyniesiono krzesel i nie zmusiła ich do siedzenia ku*

podziwowi, żebym nie powiedział, ku zazdrości, całego cesarstwa dla prerogatyw polskiej wolności» [4, s. 46].

Informacje zawarte w «Pamiętniku...» nie zawsze są do końca wiarygodne. Autor bardzo często opisuje wydarzenia nie opierając się na własnych spostrzeżeniach, a na zapiskach królewskich sekretarzy (jak na przykład we fragmencie dotyczącym kampanii smoleńskiej 1632 roku, w której nie uczestniczył). Pomyłki faktograficzne można wyjaśnić również w inny sposób, autor bardzo często opisuje wydarzenia, które miały miejsce w przeszłości opierając się jedynie na własnej pamięci, która «*gdy niekiedy zawodziła*».

Cennym komentarzem do pamiętnika są listy Radziwiłła, które dają możliwość lepszego zrozumienia myśli autora i sposobu ich przedstawienia. Listy te można traktować jak autorskie komentarze do tekstu «Pamiętnika o dziejach w Polsce».

Reasumując, autorami pamiętników w literaturze polskiego baroku najczęściej byli polityczni i wojskowi statyści. Rozpatrzyliśmy tu jedynie dwa utwory polskiej memuarystyki barokowej, które według nas najlepiej reprezentują jej wielowektorowość i niejednorodność. Zarówno «Początek i progres wojny moskiewskiej» Stanisława Żółkiewskiego jak i «Pamiętnik o dziejach w Polsce» Albrychta Stanisława Radziwiłła zostały napisane na podstawie doświadczenia życiowego ich autorów, odpowiednio do ich indywidualnych cech i poglądów społeczno – politycznych z czasów pisania pamiętników. Przeanalizowane utwory są przykładem prozy, ich autorzy nie tylko zapisują pewne wydarzenia ale również komentują je, oceniają oraz dołączają elementy dydaktyczne oraz polemiczne. Polska memuarystyka zachowując walory dokumentacyjne oraz historyczną wiarygodność nie wyklucza u autora prawa do zastosowania fikcji literackiej.

Literatura

1. Войцехівська І. Мемуаристика // Спеціальні історичні дисципліни. Київ: Либідь, 2008. С. 359–366.
2. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ: Академія, 1997. 752 с.
3. Żółkiewski S. Początek i progres wojny moskowskiej. Warszawa, 1957. 205 s.
4. Radziwiłł A.S. Pamiętnik o dziejach w Polsce. Poznań, 1950. 172 s.
5. Hernas C. Literatura baroku. Warszawa, 2002. 426 s.

References

1. Voitsekhivska I. Memuarystyka [Tekst]. In: *Spetsialni istorychni dystsypliny*. Kyiv, 2008, pp. 359–366. (in Ukrainian).

2. Literaturoznawczyj słownik-dowidnyk. Kyiv, 1997, 752 p. (in Ukrainian).
3. Zolkiewski S. Pochontek i progres wojny moskiewskiej. Varshava, 1957, 205 p. (in Polish).
4. Radzyvil A.S. Pamientnik o dzieiakh v Polstse. Poznan, 1950, 172 p. (in Polish).
5. Khernas C. Literatura baroku. Varshava, 2002, 426 p. (in Polish).

Oksana Vyshnevsk. **Polish Baroque Memoir: Specific of Genre.** The article contains the review of the scientifically-critical works, which are sanctified to the problems of memoir, exposes the basic aspects of becoming of the Polish baroque memoir, it's genre and thematic varieties, features of a narrative. Author of the article, analyzing the memoirs of S. Żółkiewski and remembrances of A.S. Radziwiłł, pays attention to sources of writing, originality of a narrative strategy, observance of historical truth and presence of fiction, finds out an objective and subjective authorial vision of certain historical events or figures. In the Polish baroque memoir important historical events and prominent people, with which were personally well acquainted by the author, were the basic object of authorial supervisions. In «Początku i progresie wojny moskiewskiej» of S. Żółkiewski, the author, which is narrator at the same time, becomes a witness of the described events, that is why memoirs are perceived as a document, which recreates the features of the epoch. But in «Memoriale» of A.S. Radziwiłł we see the combination of the personal supervisions with records or other person's remembrances, which leads to inaccuracies in the transmission of historical events.

Key words: memoirs, baroques, diary, narrator, historiography.

Вишневіська Оксана Антонівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, *ORCID ID: 0000-0001-9442-9593*; o.vyshnevsk@ukr.net

УДК 821.1402-21.09:316.346.2-055.2

Тетяна Марченко

Епістолярій Проспера Меріме: тематика, художні особливості

Досліджено епістолярну спадщину Проспера Меріме, з якої постає ціла плеяда адресатів письменника – письменники слов'янських та європейських літератур, суспільні діячі, чиновники, лікарі, дипломати, філософи, журналісти, бібліографи, перекладачі і, звичайно, прості знайомі, друзі. Простежено особливості мистецької психології письменника. Зроблено висновки про листування видатних людей як невіддільну частину їхньої духовної спадщини, що відображає громадські інтереси й ідеали, обставини особистого життя,

---

© Марченко Т., 2018